

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗГВАЛТУВАНЬ**FEATURES OF TACTICS OF EXAMINATION AND FORENSIC MEDICAL EXAMINATION IN INVESTIGATION OF RAPE****Кислюк Р.Л.,
студент IV курсу***Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки***Ковальова Р.Я.,
студент IV курсу***Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*

Стаття присвячена висвітленню особливостей тактики проведення освідування та призначення судово-медичної експертизи при розслідуванні зґвалтувань. Обґрунтовано важливе значення цих слідчих дій для розкриття злочинів даної категорії. У статті зроблено спробу визначити відмінності освідування та судово-медичної експертизи у провадженні про зґвалтування.

Ключові слова: зґвалтування, тактика розслідування, освідування, судово-медичне освідування, судово-медична експертиза.

В статье рассматривается актуальная проблема криминалистики об особенностях тактики проведения освидетельствования и судебно-медицинской экспертизы при расследовании изнасилований. Обосновано важное значение этих следственных действий для раскрытия преступлений данной категории. В статье сделана попытка определить отличия освидетельствования и судебно-медицинской экспертизы по делам об изнасиловании.

Ключевые слова: изнасилование, тактика расследования, освидетельствование, судебно-медицинское освидетельствование, судебно-медицинская экспертиза.

The article is dedicated to clarifying the topical issue of criminalistics regarding features of tactics of examination and forensic medical examination in investigation of rape. These investigative actions are important for solving crimes in this category. So, the procedure of forensic medical examination is regulated by both Criminal Procedure Code and special legislation, while the question of examination remains open, because the legislation doesn't contain the definition of examination, but only outlines general principles of its implementation. In the article an attempt is made to distinguish examination and forensic medical examination in cases of rape.

The Criminal Procedure Code of Ukraine of 1960 had two types of examination: investigator's and medical which differed by tasks, subjects, who held them, and documents which were made according to the results of proceedings, then there is no such differentiation in new Criminal Procedure Code of Ukraine. However, both medical examination and investigator's examination are held in practice.

Special medical knowledge is not needed for investigator's examination, but special knowledge in the field of medicine is necessary for medical examination, because specific problems have to be solved.

Examination and medical examination differ in content, because in the course of examination the presence (absence) of rape signs on the body of a certain person, special signs, signs of professional belonging are revealed. That is, examination only indicates the presence of the above mentioned facts, while expertise finds out their belonging to a certain person.

In addition, for examination the investigator does not need to have special knowledge in contrast to expertise, which only the expert, a qualified specialist with necessary knowledge in a certain area, has the right to held.

The common feature of forensic medical examination and examination is the possibility to implement them in a voluntary and compulsory order.

Key words: rape, tactics of investigation, investigator's examination, medical examination, forensic medical examination.

При розслідуванні зґвалтувань одними з першочергових невідкладних слідчих дій є освідування та призначення судово-медичної експертизи, оскільки без них дуже важко довести факт зґвалтування та отримати необхідні докази. Не зважаючи на відсутність у законодавстві розмежування на слідче та судово-медичне освідування, на практиці має місце проведення обох видів. Разом з тим, досі ведеться дискусія про те, чи судово-медичне освідування є окремою слідчою дією, чи повинне проводитись в рамках судово-медичної експертизи. Ця ситуація також обумовлюється й відсутністю чіткого законодавчого визначення поняття освідування.

Зґвалтування вважається найнебезпечнішим серед злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. Власне, ця небезпечність полягає у спричиненні цим злочином тяжких наслідків як для самої потерпілої особи (виражаються у негативному впливі на її фізичне та психічне здоров'я), так і для суспільства в цілому, оскільки сприяє падінню моральних принципів та зниженню культурного рівня суспільства. Особливість розслідування сексуального насильства обумовлена необхідністю втручання в інтимну сферу життя, що призводить до складнощів встановлення окремих обставин у кримінальному прова-

дженні. Також значну роль відіграє небажання потерпілої особи заявляти про вчинення щодо неї статевого злочину. Не менш важливим є вміння самого слідчого використовувати всі доступні йому засоби отримання інформації при розслідуванні такої категорії злочинів.

Загальна тактика проведення освідування та судово-медичної експертизи досить детально проаналізована науковцями-криміналістами. Так, вагомий внесок у розробку наукових основ проведення цих слідчих дій зробили такі вчені як В. Маринів, К. Чаплинський, П. Коляда, Н. Клименко, С. Єфімичев, В. Колмаков, В. Коновалова, В. Кузьмічов, О. Сташис, В. Тацій, М. Мамотюк, П. Біленчук, В. Бірюков, В. Абрамова та інші. Але при цьому деякі проблеми залишилися невирішеними та потребують подальшого ґрунтовного дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей тактики проведення освідування та призначення судово-медичної експертизи як складових частин процесу розслідування зґвалтування.

Відповідно до ст. 152 Кримінального кодексу України зґвалтування визначено як статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи [1].

Розслідування цього виду злочинів розпочинається лише на підставі відповідної заяви потерпілого або інших, визначених законом осіб. Одразу після прийняття такої заяви слідчий повинен негайно внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і розпочати досудове розслідування, адже зволікання у цій справі може призвести до втрати слідів злочину, доказової бази, що свідчить про насильницький характер статевих зносин між потерпілим та підозрюваним.

Як правило, жертвами зґвалтувань виступають жінки, при цьому серед них високий відсоток неповнолітніх. Найчастіше зґвалтування вчиняються щодо осіб, з якими гвалтівник перебуває у певних стосунках (знайомі, друзі, колеги по роботі тощо). Жертви статевих злочинів досить часто самі провокують гвалтівників, оскільки носять надто відвертий одяг, відкрито фліртують з незнайомцями тощо. У багатьох випадках гвалтівник та жертва (або один із них) перебувають у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, що унеможлиблює розуміння значення власних дій.

Серед злочинців виділяють осіб з порушеннями психіки чи іншими патологічними аномаліями, парафіліями та осіб, що не мають відповідних порушень і є психічно здорові. Так, особи, хворі слабоумством, найчастіше посягають на статево свободу та недоторканість малолітніх та неповнолітніх осіб. Ті ж злочинці, які схильні до різного роду парафілій (фетишизм, садизм, копрофілія і т. д.), характеризуються неконтрольованим статевим потягом та відсутністю у них статевої культури, що й зумовлює специфічний вибір статевих партнерів.

Статеві злочини можуть вчинятись й особами без психічних відхилень. Але в такому випадку у злочинців спостерігається низький рівень освіченості та відсутність статевої культури. Так, серед цієї категорії осіб зґвалтування вчиняються хронічними алкоголіками, наркоманами та рецидивістами, що уже відбували покарання за подібні злочини. Цікава особливість спостерігається щодо неповнолітніх гвалтівників. Останні, як правило, здійснюють такі злочини групою. Це пояснюється бажанням проявити силу у своєму оточенні, доминувати над жертвою та стати частиною банди. Інший тип гвалтівників – це особи, які перебували у певних стосунках із жертвою, і внаслідок розкутої поведінки останньої здійснили по відношенню до неї злочин.

Для розслідування зґвалтування важливе значення має як проведення освідування, так і призначення судово-медичної експертизи потерпілої та підозрюваної осіб. Так, процедура судової експертизи регламентується як Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), так і спеціальним законодавством, в той же час питання освідування залишається відкритим, оскільки законодавство не містить дефініції освідування, а лише окреслює загальні засади його проведення.

У КПК України 1960 року передбачалося два види освідування: слідче та судово-медичне, які відрізнялись завданнями, суб'єктами, які їх проводили та процесуальними документами, які складались за результатами процесуальної дії. В чинному КПК України відсутнє таке розмежування [2, с. 180]. Однак, на практиці проводиться як судово-медичне, так і слідче освідування.

Так, для слідчого освідування не вимагається спеціальних медичних пізнань. При провадженні ж судово-медичного освідування необхідні спеціальні знання в галузі медицини, оскільки вирішенню підлягають спеціальні питання. У свою чергу, судово-медичне освідування не слід ототожнювати із судово-медичною експертизою, яка призначається і проводиться у порядку, передбаченому ст. 242 КПК України, результати якої оформляються висновком експерта [3, с. 617].

З приводу ролі судово-медичного освідування в доктрині склалися різні думки. Так, С. Шейфер дотримується

точки зору, що судово-медичне освідування не є самостійною слідчою дією, а проводиться в рамках судової експертизи, оскільки обстеження живих осіб шляхом медичного спостереження часто пов'язано із вирішенням складних завдань, які вимагають глибоких професійних пізнань [4, с. 24-25]. До цієї думки схиляється В. Дрозд, який вважає, що визначення стану людини дещо виходить за межі освідування, оскільки потребує проведення відповідних ґрунтовних досліджень [5, с. 10].

На думку Є. Лук'янчикова та К. Чаплинського, для визначення стану організму людини (зокрема, встановлення статевої зрілості особи, ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, отриманих при зґвалтуванні тощо) необхідні спеціальні знання та проведення судово-медичної експертизи, але не освідування, оскільки воно не має на меті проведення досліджень над людиною. Втім, науковці виділяють судово-медичне освідування як різновид освідування, яке проводиться судово-медичним експертом або лікарем для встановлення на тілі людини ушкоджень будь-якого походження [6, с. 125; 7, с. 250].

А. Дубинський відзначає, що проведення судово-медичної експертизи є не обов'язковим у випадках вирішення нескладних завдань, наприклад стосовно алкогольного сп'яніння, виявлення зовнішніх змін організму людини тощо [8, с. 91].

Такі науковці як А. Даниленко, Т. Савчук, В. Гусева наголошують на необхідності проведення судово-медичного освідування лише в рамках судово-медичної експертизи, а не як самостійної слідчої (розшукової) дії, адже в тому випадку, якщо в процесі освідування виникає потреба у застосуванні спеціальних знань в галузі медицини для виявлення слідів кримінального правопорушення, то достатнім буде залучення судово-медичного експерта чи лікаря (як при проведенні огляду місця події за наявності трупа), а не проведення самостійної слідчої (розшукової) дії – судово-медичного освідування [2, с. 182].

Особливу роль освідування відіграє у випадку, коли немає можливості невідкладно призначити та провести судово-медичну експертизу та запобігти знищенню доказової бази на тілі потерпілого та підозрюваного. У разі освідування зґвалтованої особи жіночої статі її найкраще оглянути в жіночій консультації, лікарні чи поліклініці за участю відповідного спеціаліста (лікаря-гінеколога), а підозрюваного можна оглядати у медичних закладах із залученням лікаря-уролога чи хірурга.

Характерні риси має освідування при розслідуванні зґвалтування неповнолітніх осіб. Так, особлива увага приділяється дотриманню права неповнолітнього на забезпечення участі при проведенні цієї слідчої дії захисника, законного представника, педагога або психолога, а в разі необхідності – лікаря. При безпосередньому проведенні освідування неповнолітнього спочатку вирішуються такі організаційні питання:

- 1) видалення з приміщення усіх зайвих осіб;
- 2) засвідчення особистості освідуваного та інших учасників за їх документами та оголошення постанови про проведення освідування, повідомлення про фіксацію слідчої дії;
- 3) повідомлення всіх учасників про мету проведення освідування, роз'яснення їх прав та обов'язків;
- 4) пропозиція неповнолітньому добровільно пройти освідування, а в разі відмови – провести його примусово.

Після цього слідчий переходить до безпосереднього огляду тіла освідуваного. Перш за все слідчий проводить загальний огляд зверху вниз, від загального до окремого, фіксує одяг, оглядає відкриті ділянки тіла. Потім освідуваному пропонується послідовно знімати одяг з метою огляду його тіла та/або одягу. Саме тіло оглядається із залученням спеціалістів, які детально описують виявлені тілесні ушкодження, особливі прикмети тощо [9, с. 226-227].

У ст. 238 КПК України передбачено, що у разі, якщо виявлено труп із зовнішніми ознаками зґвалтування,

то слідчий, прокурор повинен провести огляд тіла з обов'язковою участю судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно залучити експерта неможливо. Після цього труп підлягає судово-медичній експертизі з приводу встановлення причин смерті [10].

Як було зазначено нами раніше, питання судово-медичної експертизи детально врегульоване законодавством. При розслідуванні зґвалтування щодо неповнолітніх осіб для вирішення питання про досягнення потерпілою особою статевої зрілості її призначення є обов'язковим [11]. Експерт також оцінює наслідки статевого злочину, що можуть виражатись у наявності психічної чи фізичної травми, небажаній вагітності, спричиненні зараження венеричними хворобами, самогубстві тощо.

Крім цього, у постанові Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» встановлюється, що визначення характеру впливу на організм потерпілої особи лікарських препаратів, наркотичних засобів, отруйних, токсичних чи інших сильнодіючих речовин, вживання яких могло привести її до безпорадного стану, потребує спеціальних знань. Тому у таких та в інших подібних випадках слід призначати відповідну експертизу [11].

Досить часто призначення судово-медичної експертизи у справах про зґвалтування має на меті дослідити не лише тіло особи, а й речові докази злочину. У цьому випадку вирішенню підлягають такі питання:

1) чи є на досліджуваних предметах сліди крові, слини, сперми, яка їхня група і тип; які інші особливості має кров, що виявлена на досліджуваних предметах або на тілі потерпілої особи, її одязі; як давно утворилися сліди крові на досліджуваних предметах; чи може належати підозрюваному кров, сперма, слина, що виявлені на досліджуваних предметах або на тілі потерпілої особи;

2) чи належить волосся, виявлене на певному предметі або на тілі потерпілої особи, людині; якщо волосся, що виявлено на певному предметі або на тілі потерпілої особи, належить людині, то воно вирвано чи випало; волосся,

що виявлено на певному предметі або на тілі потерпілої особи, належить чоловікові чи жінці; чи подібне волосся, що виявлено на певному предметі або на тілі потерпілої особи, її одязі, до волосся підозрюваної особи тощо [12, с. 172-173].

На відміну від освідчування, результати якого зазначаються лише у протоколі та додатках до нього, судово-медична експертиза завершується підготовкою висновку експерта, зміст якого визначається ст. 101 КПК України. Ці слідчі дії різняться між собою і за змістом, оскільки в ході освідчування з'ясовується наявність (відсутність) на тілі конкретної особи ознак зґвалтування (ними можуть бути тілесні ушкодження, виявлені речовини на тілі потерпілої та підозрюваного тощо), особливі прикмети (татування, родимі плями, рубці, відсутність певних частин тіла і т. д.) тощо. Таким чином, освідчування лише вказує на наявність вище перелічених фактів, в той час, як експертиза встановлює їх приналежність певній особі.

Крім того, для проведення освідчування слідчому не потрібно володіти спеціальними знаннями на протипагу експертизі, яку в праві проводити лише експерт – кваліфікований фахівець з необхідними знаннями в певній галузі.

На сьогоднішній день чинне законодавство містить чимало норм, що стосуються призначення судово-медичної експертизи та проведення освідчування при розслідуванні зґвалтувань. Хоча законодавець виокремлює їх як самостійні слідчі дії, проте існуючий поділ освідчування на слідче та судово-медичне зумовлює наукові суперечки з приводу співвідношення та розмежування освідчування й судово-медичної експертизи. Тобто, судово-медичне освідчування – це все таки вид освідчування, оскільки воно проводиться за постановою прокурора із залученням судово-медичного експерта або лікаря. Крім того, результати цього освідчування зазначаються у протоколі і можуть бути в подальшому використані при проведенні відповідної експертизи. Судово-медичне освідчування передує судово-медичній експертизі, і не може бути її складовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Даниленко А. В. Деякі проблемні питання освідчування осіб / А. В. Даниленко, Т. І. Савчук, Л. С. Купріянова, В. О. Гусева // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки. – 2013. – № 1. – Т. 26 (65). – С. 180–185.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошев, Ю. М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
4. Шейфер С. А. Следственные действия : Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. – М. : Юридическая литература, 1981. – 128 с.
5. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / В. Г. Дрозд. – Київ, 2009. – 16 с.
6. Лук'яничков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія / Є. Д. Лук'яничков. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2005. – 360 с.
7. Чаплинський К. Ю. Організаційні і тактичні особливості судово-медичного освідчування / К. Ю. Чаплинський // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2011. – № 1. – С. 248–252.
8. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы / А. Я. Дубинский ; Отв. ред. Г. И. Чангули. – К. : Наукова думка, 1984. – 182 с.
9. Харченко С. В. Тактика проведення освідчування неповнолітніх осіб / С. В. Харченко // Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2013. – Вип. 3 – С. 225–229.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року №4651-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
11. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : Постанова Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>
12. Розум О. М. Застосування спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із особливою жорстокістю / О. М. Розум // Науковий вісник Національного університету Державної податкової служби України (економіка, право). – 2013. – № 2. – С. 170–174.